Paşinyan’ın Tahran ziyareti ve İran-Ermenistan ilişkileri

Araz Aslanlı

(Özel olarak Anadolu Ajansı için yazılmıştır.)

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan’ın İran ziyaretinin zamanlaması, ziyaret sırasında yaşananlar, ziyaret öncesinde ve sonrasında yapılan açıklamalar bazı tartışmalara neden oldu. Aslında bu tartışmalar çok da olağandışı değildi. Çünkü İran’ın genel olarak Güney Kafkasya politikası, özellikle de Ermenistan ile ilişkileri, bu ülkenin resmi dış politika konseptinin en çok sorgulanmasına neden olan alanlardan birisini teşkil etmektedir. Doğal olarak Paşinyan’ın son ziyareti de bu çerçevede değerlendirilmektedir.

İran ve Güney Kafkasya

İran-Ermenistan ilişkilerinin genel olarak İran dış politikası ve özellikle de İran’ın Güney Kafkasya politikası bir kenara bırakılarak değerlendirilmesi önemli ölçüde kusurlu bir yaklaşım olur. İran dış politikasında her ne kadar resmi olarak dinsel (bazen de mezhepsel) bir söylem ön planda olsa da fiiliyatta dış politikanın temellerini rasyonel çıkarların oluşturduğu kabul edilmektedir. İran’ın Kafkasya politikası ve İran-Ermenistan ilişkileri İran dış politikasının rasyonel niteliğinin en önemli göstergelerinden birisidir.

Öte yandan İran ile Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkiler tüm taraflar açısından dış politikanın en önemli yönlerinden birisini teşkil etmektedir. İran’ın genel olarak Güney Kafkasya’ya bakışında ve Güney Kafkasya ülkeleriyle ikili ilişkilerinde tarihsel altyapı da önemli bir unsur olmakla birlikte, günümüzdeki anlamıyla İran-Güney Kafkasya ülkeleri ilişkileri daha çok Soğuk Savaş sonrasına ilişkin bir konudur.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasına paralel olarak Güney Kafkasya uluslararası mücadelenin yoğunlaştığı alanlardan birisi olarak ortaya çıkmış ve bu çerçevede bölge İran için bir yandan fırsat (yayılma) bir yandan da risk alanı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. İran Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı güney Gürcistan bağlamında etnik ve dinsel (mezhepsel) etkenleri

kullanarak, Ermenistan bağlamında ise bu ülkenin sıkışmışlık durumunu kullanarak başarılı sonuçlar elde edebileceğini düşünmüştür. İran aynı zamanda Güney Kafkasya'nın kendi ürünleri için yeni bir pazar teşkil edeceğine ve bu yolla bölge üzerinde ekonomik bir araca sahip olabileceğine inanmıştır.

Öte yandan İran, diğer güçlerin Güney Kafkasya üzerinden kendisine yönelik hamlelerini engellemek için bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Bölgedeki doğal kaynakların yabancı şirketler tarafından işletilmesine ve bu kaynakların uluslararası piyasalara ulaştırılmasına mümkün kadar engel olmak da İran'ın öncelikleri arasında yer almıştır.

Genel olarak İran-Ermenistan ilişkileri

İran ve Ermenistan, ikili ilişkilerine özel önem vermekte ve bunu çeşitli vesilelerle vurgulamaktadır. İran için Ermenistan ile ilişkiler özellikle Azerbaycan ve Türkiye ile sıkıntılar çerçevesinde daha da anlam kazanmakta (Azerbaycan'a ve bir ölçüde de Türkiye'ye karşı baskı ve pazarlık aracı olması da buna dahildir), bunun yanı sıra dünya genelindeki Ermeni lobisinin olanaklarından faydalanma amacına hizmet etmektedir. Ermenistan açısından İran ile ilişkiler daha çok bu ülkenin sıkışmışlık durumundan kurtuluş yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu husus 1990'ların başından günümüze kadar önemini sürekli korumuştur. Ama özellikle de Ağustos 2008'de yaşanan Rusya-Gürcistan savaşından sonra Gürcistan yolunun Ermenistan için önemli ölçüde kapanması, İran'ın bu ülke için önemini artırmıştır.

İran Ermenistan'a yatırım yaparak bu ülkenin yabancı sermaye sıkıntısının, enerji satarak enerji sorunlarının, dünyaya çıkmasına olanak sağlayarak kuşatılmışlık sıkıntısının azalmasına katkı yapmaktadır. İki ülkenin ortaklaşa gerçekleştirmeye çalıştıkları projeler zaman zaman Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü hedef aldığı için Azerbaycan tarafından da eleştirilmiştir. İran-Ermenistan Doğalgaz Boru Hattı ise proje halindeyken kapasitesi itibariyle sadece Ermenistan'ın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp gelecekte İran'a Gürcistan ve Karadeniz üzerinden Avrupa piyasalarına çıkma olanağı da verebileceği için Rusya tarafından eleştirilmiş, sonuç olarak boru hattının kapasitesinin yarı yarıya azaltılması (yarıçapını 700 mm'ye indirilmesi) kararı almıştır.

Öte yandan bazı Ermeni (eski Sovyet) bilim adamlarının ve bazı şirketlerin nükleer projelerinde İran'a teknik ve bilimsel destek sağladıkları iddia edilmiş, hatta ABD konuya ilişkin yaptırım kararları bile

almıştır.

İran yetkilileri sayıları kimilerine göre 30 ile 40 milyon arasında değişen Azerbaycan Türklerine anadilde eğitim hakkı vermez iken Ermeni nüfus bu konuda ayrıcalıklı bir duruma sahiptir. Hatta İran, Ermenilerin 1915 olaylarıyla ilgili olarak sözde soykırım iddialarını anma etkinliklerini en güçlü bir biçimde gerçekleştirebildikleri ülkeler arasında yer almaktadır.

Paşinyan'ın son ziyareti

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan 27-28 Şubat 2019 tarihlerinde İran ziyaretini gerçekleştirdi. Ziyaret öncesinde Ermenistan Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı iki ülke arasında İran doğalgazının Ermenistan üzerinden Gürcistan'a, oradan ise Karadeniz üzerinden Avrupa'ya nakline ilişkin işbirliğinin geliştirileceğini açıkladı (açıklama 20 Şubat 2019'da Bakü'de Azerbaycan, Türkiye, ABD, İngiltere, İtalya ve diğer ülkelerin enerji bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen Güney Gaz Koridoru Danışma Kurulu 5. Bakanlar Toplantısının hemen ardından yapılmıştı). Paşinyan ziyaretten hemen önce İRNA'ya yaptığı açıklamada da İran ile ilişkilerin Ermenistan dış politikasının temellerinden birisini teşkil ettiğini, özellikle de ticari-ekonomik ilişkilere büyük önem verdiklerini ifade etmişti. Paşinyan, Ermenistan'ın İran ile ilişkilerde en çok önem verdiği konulardan birisinin de İran ile Ermenistan'ın da üye olduğu Avrasya Ekonomik Birliği arasında serbest ticaret bölgesinin oluşturulması olduğunu bir kez daha vurguladı. Bilindiği üzere İran ile Avrasya Ekonomik Birliği arasında 2015 yılında başlayan görüşmeler sonunda 17 Mayıs 2018'de Serbest Ticaret Bölgesinin kurulmasına ilişkin 3 yıllık geçici anlaşma imzalanmıştı. Ermenistan bu süreçte aktif yer almaya ve İran ile Avrasya Ekonomik Birliği arasında temel köprü rolünü oynamaya çalışıyor. Ermenistan yetkilileri bunu ülkenin "kuşatılmışlık" pozisyonundan kurtuluşu için önemli bir araç olarak görmektedirler.

Paşinyan İran ziyareti sırasında Dini Lider Ali Hamaney ve İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani başta olmak üzere İran yetkilileriyle görüşmeler gerçekletirdi, ayrıca İran'da yaşayan Ermenilerle geniş kapsamlı bir toplantı yaptı. Ruhani ile Paşinyan arasındaki görüşmenin ardından iki ülke arasında ekonomik işbirliğini öngören iki mutabakat zaptı imzalandı. Ruhani, imza töreni sonrası düzenlenen ortak basın toplantısında yaptığı açıklamada, İran ile Ermenistan arasında siyasi, ekonomik, turizm, bilim, kültür ve akademik alanlardaki iş birliğini geliştirmek istediklerini söyledi. Ruhani, özellikle ABD'yi

kastederek, üçüncü ülkelerin İran-Ermenistan ilişkilerine müdahale etmemesi konusunda kararlı olduklarını vurguladı. Ermenistan'ın önem verdiği İran-Ermenistan-Gürcistan işbirliğinin bazı alanlarda geliştirilmesinin İran için de önemli olduğunu vurguladı. Ruhani, Ermenistan'a daha fazla doğal gaz ihraç etmeye hazır olduklarını ifade etse de bu ifade daha öncekilerin tekrarı mahiyetinde oldu ve pratik işbirliğine ilişkin yeni bir umut doğurmadı.

Aslında İran ve Ermenistan İran-Ermenistan-Gürcistan ve İran-Ermenistan-Gürcistan-Rusya işbirliklerini arzulasalar da Gürcistan ile Rusya arasındaki sorunlar, Rusya'nın Ermenistan'da İran'ın çok güçlenmesini ve İran'ın Avrupa doğalgaz piyasasına çıkışını arzulamaması bu arzunun gerçekleşme şansını zayıflatmaktadır.

Paşinyan'ın ziyareti sırasındaki diğer tartışmalı husus ise Tahran'da ve İsfahan'da yaşayan Ermenilerle görüşmelerdeki açıklama ve pankartlar oldu. Paşinyan her iki kentte Ermenilerle "Ararat" (Ermeniler Ağrı Dağı için bu ismi kullanmaktadırlar ve bu kavram bir anlamda Türkiye'ye yönelik toprak iddiasının sembollerinden de birisidir) isimli salonda toplantı yaptı. Toplantılarda "büyük Ermenistan" ifadesi kullanıldı (bu ifade aslında İran, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve hatta Rusya'ya yönelik toprak iddiaları içermektedir). Açılan çok büyük bir pankartta "Karabağ Ermenistan'dır" yazılması Azerbaycan'da büyük tepkilere neden oldu. Azerbaycan'ın tepkilerinin ardından İran yetkilileri önce bunun İran'ın resmi görüşüyle bağlantısının olmadığını açıkladılar. Hocalı Soykırımının yıldönümüyle aynı günlerde bu gelişmelerin yaşanması Azerbaycan tarafında daha büyük üzüntüye neden oldu. Azerbaycan'daki tepkilerin artması ve özellikle Tebriz'deki Azerbaycan Türklerinin Karabağ konusunda Azerbaycan'a açık destek mesajları vermesi İran'ın Ermenistan'a tepki göstermesine neden oldu. Şöyle ki, Paşinyan'ın tolantısının ardından Tebriz'in Traktör Sazi takımının taraftarları maç sırasında Azerbaycan bayrağı açarak "Karabağ bizimdir, bizim olacak" şeklinde sloganlar attı. İran Meclisi Urumiye Milletvekili Hadi Bahadiri ise yerel medyaya yaptığı açıklamada, "Karabağ İslam ve Azerbaycan toprağıdır. Mecliste Sayın Dışişleri Bakanı'na da İran sınırları içinde ülkenin resmi siyasetine aykırı böyle bir olayın yaşanmasına neden izin verildiğini soracağız." ifadelerini kullandı. Diğer Türk milletvekilleri Ruhullah Hazretpur Talaiyye ve Nadir Gazipur İran Dışişleri Bakanlığı'na soru önergesi yolladılar. Bunun üzerine İran Dışişleri Bakanlığı ve İran'ın Azerbaycan Büyükelçiliği resmi açıklama yaparak toplantıda açılan pankartı kınadıklarını ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini ifade ettiler.

Genel olarak değerlendirecek olursak İran-Ermenistan ilişkileri her iki ülke açısından dış politikadaki sorunlardan kaynaklanan sıkışmışlık durumundan çıkış yollarından birisi olarak görülmektedir. Bu nedenle de iki ülkenin dış politikaya yükledikleri ideolojik söylem (Ermenistan için komşularına yönelik toprak iddialarını da içeren "Büyük Ermenistan" söylemi ve "ilk Hristiyan devlet" iddiası, İran için "İslam devletlerinin, genel olarak Müslümanların hamisi" olma iddiası) çatışsa da kendi aralarında ilişkileri geliştirmeye özel olarak özen göstermektedirler. Fakat ilişkinin temelinde ortak hedeflerden ziyade ortak tehditler yattığı ve ilişkiler üçüncü ülkelerin müdahalesine açık olduğu için gösterilen bu özen ciddi sonuçlar doğuramamaktadır.

Kaynak: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pasinyan-in-tahran-ziyareti-ve-iran-ermenistan-iliskileri/1421441